

Μια εισαγωγή¹

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ

ΤΙ ΣΧΕΣΗ μπορεί να έχει ο Jacques Lacan με τις κοινωνικές επιστήμες και την φιλοσοφία; Δεν πρόκειται για έναν ερμητικό ψυχαναλυτή, που δεν έχει, φυσικά, καμιά σχέση με τον κοινωνικό και πολιτικό στοχασμό; Αυτή είναι μια από τις δυνατές αντιδράσεις στον τίτλο ετούτου του αφιερώματος των *Σύγχρονων Θεμάτων*. Πίσω από μια αντίδραση του είδους αυτού είναι δυνατόν να διακρίνουμε δύο διαφορετικές ενστάσεις. Η πρώτη σχετίζεται με την γενική ιδέα της επαφής της ψυχανάλυσης με το κοινωνικό. Αυτή η συσχέτιση είναι κάτι ξένο τόσο για πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες όσο και για πολλούς ψυχαναλυτές – αν και ελπίζουμε ότι οι αναγνώστες του αφιερώματος αυτού δεν θα περιοριστούν στις δύο αυτές επαγγελματικές κατηγορίες. Ούτως ή άλλως, η πρώτη από τις κατηγορίες αυτές είναι εξαιρετικά καχύποπτη απέναντι σε κάθε αναγωγή φαινομένων που λαμβάνουν χώρα στο κοινωνικό, «αντικειμενικό» επίπεδο, σε αναλύσεις ατομικού, «υποκειμενικού» τύπου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η καχυποψία αυτή είναι πολλές φορές δικαιολογημένη. Μια σειρά από ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις του κοινωνικού, εμπνευσμένες από το έργο του Ράιχ, του Γιούνγκ, ή και άλλων, προσεγγίσεις στις οποίες η κοινωνία αντιμετωπίζεται σχεδόν ως ασθενής με «συλλογικό ασυνείδητο» που πάσχει από κάποια ψυχοπαθολογική διαταραχή, έχουν καλλιεργήσει δικαίως αυτή την καχυποψία.

Εντούτοις, κι αυτό είναι το σημείο εκκίνησης τούτου του αφιερώματος, το λακανικό έργο αποτελεί μια ιδιαίτερα δόκιμη αφηγηρία για την επανασυσχέτιση του ψυχαναλυτικού με το κοινωνικοπολιτικό πεδίο, αλλά και με την φιλοσοφία, ακριβώς γιατί ο Λακάν απορρίπτει κατηγορηματικά κάθε τέτοιου είδους χυδαία αναγωγή. Η έννοια του υποκειμένου για παράδειγμα, του διχασμένου υποκειμένου ή του υποκειμένου της έλλειψης, που χαρακτηρίζει την λακανική θεωρία, δεν έχει καμιά σχέση με τις συνήθεις αναγωγιστικές, ουσιολογικές συλλήψεις της υποκειμενικότητας. Είναι μια έννοια βαθιά κοινωνικο-πολιτική, μια και συνεπάγεται πως κάθε ταυτότητα δεν μπορεί παρά να αποτελεί προϊόν ταύτισης –φαντασιακής ή συμβολικής– με τον κοινωνικό κόσμο που περιβάλλει το άτομο. Ο Άλλος, το κοινωνικό-συμβολικό περιβάλλον, είναι ο ορίζων της διαλεκτικής των ταύτισεων που συγκροτεί την υποκειμενικότητα. Αυτό δεν σημαίνει βε-

βαίως ότι ο Λακάν αρκείται σε μια επισήμανση της σημασίας της ετερότητας – κίνηση που είναι πλέον του συρμού. Για τον Λακάν, και το συμβολικό περιβάλλον, η κοινωνική τάξη (order), είναι ένα πεδίο διχασμένο, όπως και το υποκείμενο. Εκείνο που λείπει και από το υποκείμενο και από το συμβολικό, τον μεγάλο Άλλο όπως τον ονομάζει ο Λακάν, είναι το *πραγματικό*, η πρωταρχική απόλαυση που καλούμαστε να θυσιάσουμε από πολύ νωρίς μέσω της διαδικασίας κοινωνικοποίησης. Είναι μάλιστα η νοσταλγία για αυτή την χαμένη/αδύνατη απόλαυση που κινεί την αλληλουχία των μεταγενέστερων κοινωνικών αλλά και πολιτικών μας ταυτίσεων. Έτσι, και αυτό ελπίζουμε πως θα διαφανεί καθαρά στα κείμενα που συγκεντρώνονται εδώ, η λακανική θεωρία όχι μόνο αποφεύγει τον αναγωγισμό, αλλά και συνεισφέρει μια σειρά από σημαντικές οπτικές γωνίες για την προσέγγιση των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων και την ανάπτυξη του φιλοσοφικού και ηθικού στοχασμού: την οπτική γωνία του διχασμένου υποκειμένου, της συμβολικής και φαντασιακής ταύτισης, της απόλαυσης, και άλλες. Οπτικές γωνίες που μπορούν να βοηθήσουν στον αναπροσανατολισμό και το ξεπέρασμα της κρίσης την οποία διέρχονται οι επιστήμες της κοινωνίας και του ανθρώπου ή έστω πολλά από τα γνωστικά «ιδιώματα» –για να μην πούμε παραδείγματα– που κατέχουν σε αυτές εξέχουσα αλλά αυξανόμενα αμφισβητούμενη θέση.

Αντίστοιχη καχυποψία όμως εμφανίζεται και από την πλευρά των ψυχαναλυτών. Η ανησυχία τους είναι μήπως αποτελεί ανεπίτρεπτη κατάχρηση η άρθρωση λόγου για το κοινωνικό από μια ψυχαναλυτική σκοπιά, μια και η είσοδος στην αναλυτική διαδικασία είναι πάντοτε μια πολύ προσωπική απόφαση. Η ανησυχία αυτή όμως βασίζεται σε μια παρανόηση που αλλοιώνει την κινητήριο δύναμη του αναλυτικού έργου. Η ψυχανάλυση δεν αποτελεί ατομική πρακτική. Ούτε η ψυχαναλυτική θεωρία είναι δυνατόν να αναχθεί στην ατομιστική ψυχολογία ενός απομονωμένου α-κοινωνικού ατόμου. Η ανάλυση ξεκινά από την στιγμή που συνδέονται δύο πρόσωπα, ο αναλύόμενος και ο αναλύτης. Ο Φρόντ έχει δίκιο όταν παρατηρεί πως ο δεσμός αυτός, δεσμός πρόδηλα δι-ατομικός, αποκαλύπτει τον πυρήνα του κοινωνικού δεσμού. Αυτό ακριβώς νομιμοποιεί και την άρθρωση ενός ψυχαναλυτικού στοχασμού περί το κοινωνικών και το πολιτικών². Όπως είναι άλλωστε γνωστό ο ίδιος ο Φρόντ προέ-

βη σε μια πρώτη μορφή ψυχαναλυτικής κοινωνικο-πολιτικής ανάλυσης, άλλοτε με περισσότερη και άλλοτε με λιγότερη επιτυχία – στην πρώτη κατηγορία θα κατέτασσε κανείς έργα όπως *Η Ψυχολογία των Μαζών*, *Η Δυσφορία μέσα στον Πολιτισμό* κ.ά. ενώ στην δεύτερη ανήκει οπωσδήποτε η μάλλον ατυχής ψυχολογική βιογραφία του για τον Πρόεδρο Ουίλσον. Θεωρούσε δε την ενασχόληση με την κοινωνία και τον πολιτισμό όχι μόνο ως προαπαιτούμενα της ορθής κατανόησης της αναλυτικής εμπειρίας, αλλά και ως απαραίτητη προϋπόθεση κάθε ψυχαναλυτικής διδασκαλίας. Ο Λακάν ήταν από εκείνους που δεν έχαναν την ευκαιρία να τονίζουν διαρκώς αυτή την ζωογόνο διάσταση της φροϋδικής θεωρίας. Κόντρα στον απομονωτισμό και την ατηρητισκή κληρονομιά της *Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας* (εφεξής ΔΨΕ), δεν έπαψε ποτέ να αντλεί από και να διαλέγεται με διάφορες παραδόσεις του κοινωνικού και φιλοσοφικού στοχασμού – αφού μάλιστα, όπως παρατηρεί ο Ντερντά σε μια ομιλία που τιτλοφορείται χαρακτηριστικά *Για την αγάπη του Λακάν*, ο λόγος του ήταν πάντοτε ευαίσθητος στην παραμικρή κίνηση της θεωρητικής σκηνής³ – ενώ το έργο του βριθεί από αναφορές στον φιλοσοφικό λόγο (ιδίως στους Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Ντεκάρτ, Καντ, και Χέγκελ) στην δομική ανθρωπολογία (Λεβί-Στρως), στην φαινομενολογία (Μερλό-Ποντύ), στην γλωσσολογία (Σωσσύρ και Γιάκομπσον).

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι δύο από τους μεγαλύτερους Γάλλους –και ίσως παγκόσμιους– φιλόσοφους, τουλάχιστον από τους εν ζωή, όσο κριτικοί και αν υπήρξαν στο παρελθόν, αναγνωρίζουν πλέον την εξέχουσα θέση του Λακάν. Αν για τον Ντερντά «[η] ραφιναρισμένη επιχειρηματολογία και η ικανότητα του Λακάν, η φιλοσοφική του πρωτοτυπία, δεν έχουν προηγούμενο στην παράδοση της ψυχανάλυσης»⁴ ο Alain Badiou, στο έργο του *Μανιφέστο για τη φιλοσοφία*, δεν διστάζει να αποκαλέσει τον Λακάν «τον μεγαλύτερο από τους νεκρούς μας» και να υποστηρίξει ότι σήμερα «ο Λακάν αποτελεί την προϋπόθεση για την αναγέννηση της φιλοσοφίας», ότι «η φιλοσοφία είναι δυνατή σήμερα μόνον στον βαθμό που συντίθεται με τον Λακάν»⁵. Αλλά αυτή η «επιστροφή στον Λακάν» σήμερα, είκοσι περίπου χρόνια μετά τον θάνατό του, δεν είναι κάτι που περιορίζεται στον φιλοσοφικό χώρο. Ακόμα και ο πρόεδρος της ΔΨΕ αναγνωρίζει πλέον την σημασία του έργου του, όταν τον συγκαταλέγει στους μεγάλους στοχαστές της ψυχανάλυσης και επισημαίνει ότι η διαμάχη του με την ΔΨΕ δεν οφειλόταν αποκλειστικά σε εκείνον, όπως πρόσβευε ως τώρα η «επίσημη» ιστορία της ΔΨΕ, αλλά σε λάθη και των δύο πλευρών. Αλλά και μόνο το γεγονός ότι προβαίνει σε αυτά τα σχόλια στο πλαίσιο μιας συζήτησης με έναν επιφανή λακανικό, αποκαλύπτει την αλλαγή στην στάση της Διεθνούς μετά από 40 χρόνια σιωπής⁶. Βεβαίως αυτή η μεταστροφή (αν πρόκειται όντως για μεταστροφή) μπορεί να οφείλεται σε λόγους που θα ονόμαζε κανείς οπορτουνιστικούς: το λακανικό πεδίο έχει τόσο πολύ επεκταθεί –ιδίως στην Γαλλία, την Ισπανία και την Λατινική Αμερική– που είναι αδύνατον πια να αγνοηθεί σε μια εποχή μάλιστα που η παραδοσιακή ψυχανάλυση, ιδίως στην Βόρειο Αμερική, περνά δεινή κρίση. Εντούτοις, δεν παύει να είναι εν-

δεικτική ενός γενικότερου κλίματος που διαπερνά το ψυχαναλυτικό και το φιλοσοφικό πεδίο. Ελπίζουμε ότι τα κείμενα που συνθέτουν αυτό το τεύχος θα κατορθώσουν να καταδείξουν, σε κάποιο βαθμό, την σημασία του λακανικού έργου και για γνωστικά πεδία όπως η πολιτική θεωρία, η πολιτική και κοινωνική ανάλυση, η πολιτισμική κριτική, και άλλα. Σημασία που γίνεται αποδεκτή όλο και περισσότερο, ακόμα και στον αγγλοσαξωνικό χώρο, τουλάχιστον αν κρίνει κανείς από τον πολλαπλασιασμό και την εκδοτική επιτυχία ανάλογων εγχειρημάτων.

Αν όμως η πρώτη ομάδα ενστάσεων απέναντι στο εγχείρημα που αρθρώνεται εδώ έχει να κάνει με την γενική συσχέτιση ψυχανάλυσης και κοινωνικο-πολιτικού στοχασμού, μια δεύτερη ομάδα ενστάσεων είναι δυνατόν να αφορά το status της ίδιας της λακανικής διδασκαλίας. Στο σημείο αυτό ανακύπτουν μια σειρά από σημαντικά ζητήματα που θα πρέπει να αναγνωριστούν ευθύς εξαρχής. Θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε δύο από αυτά:

1) Κατ' αρχάς το έργο του Λακάν δεν είναι διαθέσιμο για τον οποιονδήποτε δυνητικό μελετητή με τον ίδιο τρόπο που είναι το έργο άλλων σύγχρονων στοχαστών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της διδασκαλίας του Λακάν έλαβε τη μορφή ετήσιων προφορικών σεμιναρίων (26 τον αριθμό) των οποίων η επεξεργασία και η έκδοση είναι μια αρκετά επίπονη προσπάθεια. Όταν μάλιστα προστίθενται και οι δικαστικοί αγώνες σχετικά με το ποιος έχει το δικαίωμα να επεξεργάζεται και να εκδίδει τα σεμινάρια αυτά η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο. Με άλλα λόγια ο σεκταρισμός και η διχόνοια της ψυχαναλυτικής κοινότητας καθιστά συχνά πολύ δυσκολότερη την μετάδοση του ίδιου του αναλυτικού λόγου και της λακανικής θεωρίας εν γένει. Προς αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να αναζητήσει και ο Έλληνας αναγνώστης τα αίτια για την λυπηρή απουσία ενός κειμένου του ίδιου του Λακάν από αυτό το αφιέρωμα – η άρνηση βαρύνει τον Jacques-Alain Miller, κληρονόμο και διαχειριστή του λακανικού copyright. Εντούτοις, η έκδοση των σεμιναρίων (όπως και η μετάφρασή τους σε γλώσσες όπως τα αγγλικά, τα γερμανικά και τα ισπανικά) προχωρεί χρόνο με τον χρόνο, ενώ είναι επίσης διαθέσιμος στους αναγνώστες και ο τόμος των *Γραπτών* του Λακάν, τα *Écrits*⁷. Συγχρόνως πληθαίνουν και τα έργα της δευτερογενούς βιβλιογραφίας που είναι δυνατόν να βοηθήσουν σημαντικά την επαφή με το λακανικό corpus.

2) Το δεύτερο και ίσως σημαντικότερο ζήτημα που ανακύπτει στην προσέγγιση του λακανικού έργου έχει να κάνει με το στυλ του Λακάν. Οφείλουμε να το ομολογήσουμε ευθέως. Ακόμα και όταν είναι διαθέσιμος, ο Λακάν δεν διαβάζεται εύκολα, κι αυτό ίσως αποθαρρύνει κάποιους αναγνώστες. Εκείνο μάλιστα που εξοργίζει πολλούς είναι ότι η δυσκολία αυτή είναι μια συνειδητή τακτική από την πλευρά του Λακάν. Ο Bruce Fink, από τους επιφανέστερους μεταφραστές και σχολιαστές του Λακάν στον αγγλοσαξωνικό χώρο, ερμηνεύει την στρατηγική αυτή με δύο τρόπους. Την αποδίδει, κατά πρώτο λόγο, στο γεγονός ότι ο Λακάν επιθυμεί να προκαλέσει στους αναγνώστες και τους ακροα-

τές του κάτι περισσότερο από μια απλή εντύπωση στο επίπεδο του συνειδητού, συνηθισμένου (ακαδημαϊκού) νοήματος. Επιθυμεί να προβοκάρει, να ενοχλήσει, να μας βγάλει από τον ακαδημαϊκό καθωσπρεπισμό, την ραστώνη και την ασφάλεια ενός οικείου λόγου. Έτσι προσπαθεί να μας βάλει όμως και σε δουλειά: «να μας θυμίσει ότι, στην πραγματικότητα, δεν κατανοούμε όσα νομίζουμε ότι κατανοούμε (είτε πρόκειται για τα γραπτά του Φρόντ που είναι απατηλά εύκολα στην ανάγνωση τους, είτε για τον λόγο των αναλυόμενων μας) και ότι θα πρέπει ίσως να κάνουμε πολλαπλές απόπειρες για να καταλάβουμε ή να εκφράσουμε κάτι, χωρίς και πάλι να επιτυγχάνουμε ποτέ την απόλυτη ερμηνεία ή κατανόηση»⁸.

Με άλλα λόγια, η δυσκολία του Λακάν είναι μια πρόκληση (και

πρόκληση) που ο ίδιος απευθύνει σε κάθε αναγνώστη, μια πρόκληση που αποσκοπεί στην διέγερση της επιθυμίας μας για μια πιο ενεργητική και δημιουργική ανάγνωση. Εξ ου και η φράση του που ακολουθεί, από το σεμινάριο *Encore* (1972-73): «Δεν είστε υποχρεωμένοι να κατανοείτε τα γραπτά μου. Αν δεν τα καταλαβαίνετε τόσο το καλύτερο – αυτό θα σας δώσει την ευκαιρία να τα ερμηνεύσετε»⁹. Υπό την έννοια αυτή η απάντηση που οφείλει κανείς να δώσει στην δυσκολία της ανάγνωσης του Λακάν είναι η επιμονή στην προσπάθεια διαύγασης των –σημαντικών νομίζουμε– ζητημάτων που θέτει.

Ο Derrida όμως επισημαίνει και μια άλλη –πολιτική– σημασία της επιμονής να εργάζεται κανείς σήμερα με τον «δύσκολο» Λακάν: το θεωρεί μια πράξη αντίστασης στον «νεοκομφορμισμό» που προσπαθεί να ισοπεδώσει κάθετι που αντιτίθεται στην εκλαίκευση από τα μέσα ενημέρωσης και την διανοήση της μόδας, που προσπαθεί να αμβλύνει κάθετι διαφορετικό που υπάρχει γύρω μας, «που προσπαθεί να μας κάνει να ξεχάσουμε τι αντιπροσωπεύει η εποχή του Λακάν, καθώς και το μέλλον και την ελπίδα που ενυπάρχει στην σκέψη του, και, ως εκ τούτου, να απαλείψει το όνομα του Λακάν»¹⁰.

Υπό το φως των δυσκολιών που αναφέρθηκαν, θα λέγαμε λοιπόν

ότι τα κείμενα που απαρτίζουν τούτο το τεύχος επιχειρούν να «θεραπεύσουν», ως ένα βαθμό, την πενία της ελληνικής λακανικής βιβλιογραφίας (που αφορά εκτός από κείμενα του ίδιου του Λακάν και κείμενα της δευτερογενούς βιβλιογραφίας, ιδίως όσον αφορά την σχέση της ψυχαναλυτικής θεωρίας με ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και φιλοσοφικά ζητήματα¹¹), αλλά και να υποβοηθήσουν την αποδοχή της πρόκλησης για μελέτη που μας απευθύνει ο Λακάν: ελπίζουμε, με άλλα λόγια, ότι θα καταδείξουν κάποια από τα οφέλη που μπορεί να προσδοκά κανείς από την έρευνα και την ενασχόληση αυτή, και ορισμένους από τους εναλλακτικούς τρόπους που μπορεί να πάρει αυτή η έρευνα. Γι' αυτό εξάλλου επιλέξαμε να περιλάβουμε στο τεύχος αυτό κείμενα πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, τόσο από την άποψη της

θεματολογίας όσο και από την άποψη του στυλ γραφής και της προέλευσής τους.

Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται τα κείμενα είναι, πολύ συνοπτικά, ο ακόλουθος. Μια πρώτη ομάδα κειμένων οργανώνεται γύρω από την παρουσίαση κομβικών εννοιών και θεωρητικών κατασκευών του λακανικού πεδίου (όπως γίνεται, π.χ., με την έννοια της απόλαυσης στο κείμενο του Dylan Evans) μέσω κυρίως της οριοθέτησης της λακανικής επιχειρηματολογίας σε σχέση με άλλα ρεύματα του σύγχρονου στοχασμού (είτε πρόκειται για τον μεταστρουκτουραλισμό και την αποδόμηση στο κείμενο του Žižek, για τον ιστορισμό στο κείμενο του Mark Bracher ή μια σειρά από άλλες κριτικές προς τον Λακάν σχολές σκέψης στο πρώτο κείμενο του Θάνου Λίποβατς). Μια δεύτερη ομάδα κειμένων επιχειρεί να αρθρώσει λακανικές προσεγγίσεις σε μια σειρά από σημαντικούς τόπους, από την πολιτική φιλοσοφία και θεωρία, την ηθική και το δίκαιο (στα κείμενα των Juranville, Λίποβατς, Laclau και Zac), μέχρι και την επιστημολογία (στο καταληκτικό κείμενο του Σταυρακάκη).

Το τεύχος ξεκινά με ένα κλασικό πια κείμενο του Σλ. Ζίζεκ, ενός συγγραφέα του οποίου το έργο είναι σχεδόν άγνωστο στην Ελλάδα¹², ο οποίος όμως αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, έναν από τους

πρώτους και σημαντικότερους διανοητές που πειραματίστηκαν ενεργά και εξακολουθούν να πειραματίζονται¹³ πάνω στην διαπλοκή της λακανικής θεωρίας με την φιλοσοφία και την κοινωνικο-πολιτική ανάλυση. Στο κείμενο του «Μήπως ο Λακάν δεν είναι μεταστρουκτουραλιστής;» που δημοσιεύεται εδώ¹⁴ επιχειρεί να οριοθετήσει το νόημα συγκεκριμένων κατηγοριών και θεωρητικών κατασκευών της λακανικής θεωρίας που είτε συγχέονται με αυτό που συνήθως ονομάζεται μετα-στρουκτουραλιστική στροφή, είτε έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής από την σκοπιά της αποδόμησης (Derrida, Nancy και Lacoue-Labarthe) που συνιστά και τον πυρήνα του μετα-στρουκτουραλισμού. Για τον Ζίζεκ ο Λακάν δεν είναι μεταστρουκτουραλιστής (όπως πολλοί σχολιαστές του υποστηρίζουν) και μάλιστα προσφέρει, μέσα από τις έννοιες της «μεταγλώσσας», του «φαλλικού σημαίνοντος» και του «αντικειμένου», ισχυρά στηρίγματα σε κάθε κριτική εκείνου που ο Ζίζεκ ονομάζει «μεταστρουκτουραλιστική σούπα». Δύο είναι τα επιπλέον ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά της επιχειρηματολογίας του Ζίζεκ. Συνιστά μια πρωτότυπη σύνθεση φιλοσοφικού λόγου, ανεκδοτολογίας, αναφορών στην μαζική κουλτούρα (επιστημονική φαντασία) και στο «πραγματικό» κατά Ζίζεκ (δηλαδή λακανικό) νόημα της πάλης των τάξεων, σύνθεση ενδεικτική του ιδιαίτερου στυλ γραφής του Ζίζεκ. Πιο σημαντικό όμως, τουλάχιστον από την σκοπιά τούτου του αφιερώματος, είναι ότι στην πορεία της επιχειρηματολογίας του, ο συγγραφέας μας προσφέρει μια σειρά από ορισμούς βασικών λακανικών εννοιών όπως π.χ. το *Πραγματικό*, που μαζί με το Συμβολικό και το Φαντασιακό, και ίσως πιο πολύ και από αυτές, αποτελεί έννοια-κλειδί για την κατανόηση της λακανικής θεωρίας (έννοια την οποία ακολουθεί ο Ζίζεκ στην εξέλιξή της από την αρχή ως και το τέλος της διδασκαλίας του Λακάν).

Αυτή την ιδιαιτερότητα του Λακάν, την έμφαση στο πραγματικό, πέρα από την γοητεία της εικόνας και το πεδίο της συμβολικής αναπαράστασης, μια έμφαση που χωρίς να αναπαράγει τον παραδοσιακό θετικισμό ή αντικειμενισμό ξεπερνά όμως την φλυαρία τόσο του κλασικού στρουκτουραλισμού όσο και μεγάλου μέρους του μεταστρουκτουραλισμού, τονίζει και ο Dylan Evans¹⁵, συγγραφέας του πολύ επιτυχημένου *Εισαγωγικού λεξικού της λακανικής ψυχανάλυσης*¹⁶. Αυτή η έμφαση αποτελεί διακριτικό γνώρισμα του λακανικού corpus, ανοίγοντας παράλληλα νέους άξονες καρποφόρου μεταμόσχευσής του στην κοινωνική και πολιτική ανάλυση. Το πραγματικό αυτό λαμβάνει την μορφή μιας απόλαυσης, της *jouissance*, έννοιας κομβικής ιδίως για το ύστερο έργο του Λακάν. Ο Evans με ξεχωριστή συστηματικότητα, παρουσιάζει τους αλληλέλληλους μετασχηματισμούς της έννοιας της *jouissance* στην πορεία του λακανικού έργου – στην σχέση της με άλλες έννοιες τις οποίες επίσης οριοθετεί, όπως ο «Άλλος», η «επιθυμία», ο «ευνοουχισμός», το «σύμπτωμα» και η διαφορά των φύλων. Το κείμενο εξυπηρετεί ιδεωδώς όμως τους σκοπούς του τεύχους γιατί δεν σταματά εδώ. Επιχειρεί επίσης να μας εισαγάγει συνοπτικά και σε μια σειρά από τρόπους μέσα από τους οποίους λακανικοί ερευνητές (όπως οι Adams,

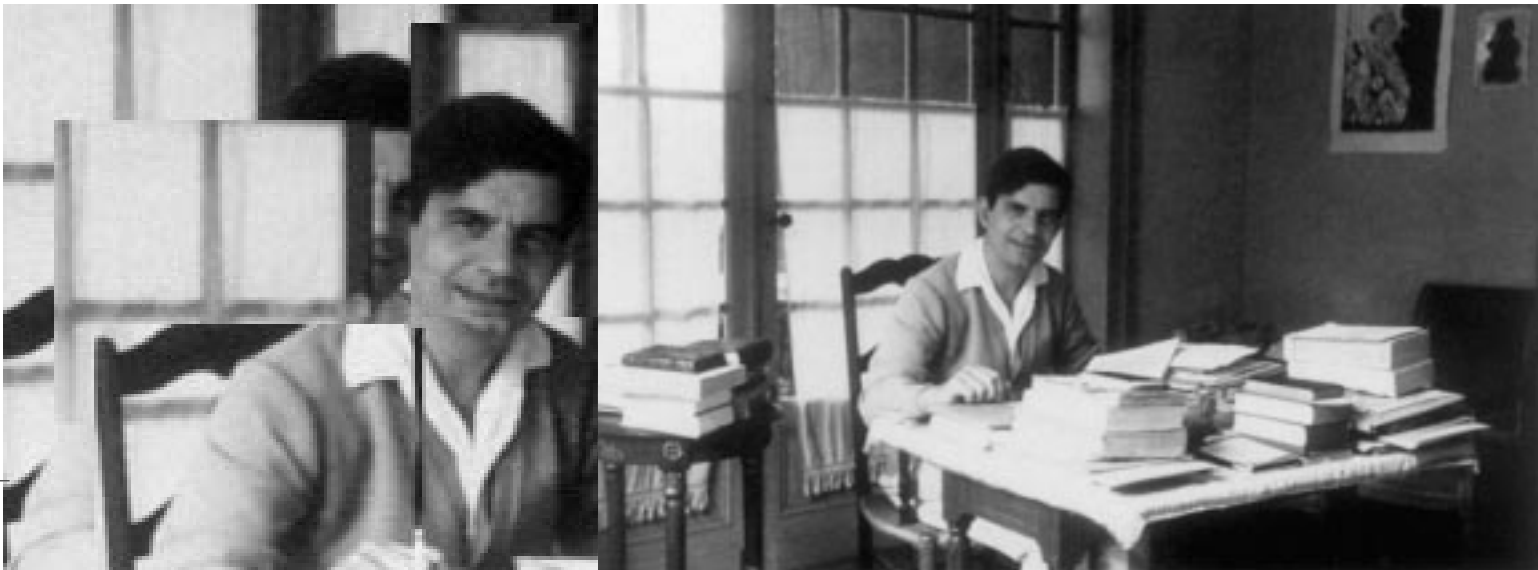
Copjec, Flower MacCannell και άλλοι) αναδεικνύουν την σημασία της διάστασης της απόλαυσης στην προσέγγιση μιας σειράς κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών ζητημάτων, μεταξύ των οποίων και του προβλήματος του ρατσισμού.

Ακολουθεί ένα κείμενο του Mark Bracher¹⁷, ενός σημαντικού Αμερικανού μελετητή του Λακάν, από τους ιδρυτές της *Ένωσης για την Ψυχανάλυση του Πολιτισμού και της Κοινωνίας*, και επιμελητή του περιοδικού της Ένωσης (*Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*). Στην εργασία του Bracher πιστοποιείται τόσο η ιδιαιτερότητα της λακανικής ή μάλλον μιας λακανικής προσέγγισης στην κουλτούρα και τα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα (μιας προσέγγισης πολύ διαφορετικής, για παράδειγμα, από αυτήν του Ζίζεκ ή του Λίποβατς, περισσότερο αμερικάνικης αν θέλετε), όσο και η ικανότητά της να δράσει ευεργετικά σε σχέση με την αντιμετώπιση του ρατσισμού, της μισαλλοδοξίας και άλλων μορφών καταπίεσης, και μάλιστα περισσότερο από ηγεμονικές σήμερα μορφές πολιτισμικής κριτικής, όπως ο ιστορισμός. Ο Bracher εκθέτει συνοπτικά το μοντέλο των σύγχρονων ιστοριοστικών σπουδών και, ακολούθως, εισάγει την εναλλακτική, ψυχαναλυτική (λακανική) προσέγγιση, χωρίς όμως να αποφεύγει και τα αναγκαία αυτοκριτικά σχόλια για το status ορισμένων ψυχαναλυτικών αναλύσεων. Ο λόγος του Bracher, ξεκάθαρος και πρακτικά προσανατολισμένος, είναι κάτι καινούριο και διαφορετικό στον λακανικό χώρο, είτε συμφωνεί κανείς είτε διαφωνεί μαζί του, και σίγουρα προσφέρει στον αναγνώστη του τεύχους μια εναλλακτική όψη της σύγχρονης λακανικής βιβλιογραφίας.

Η προσπάθεια οριοθέτησης του λακανικού εγχειρήματος στην σχέση του με το ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών συνεχίζεται στο κείμενο του Θάνου Λίποβατς για την κριτική που άσκησαν στον Λακάν μια σειρά από στοχαστές όπως οι Lorenzer (της σχολής Habermas), Derrida, Nancy και Lacoue-Labarthe, Deleuze και Guattari, Irigaray, Καστοριάδης και Sokal. Ο Λίποβατς πάντως δεν οδηγείται στην άκριτη προάσπιση της ακεραιότητας ή του αλήθιτου της λακανικής άποψης, της οποίας μάλιστα αναλύει τις εσωτερικές εντάσεις και μεταβολές. Το πρώτο μέρος του κειμένου του εκθέτει μάλιστα με έναν ευσύνοπτο, αλλά και περιεκτικό τρόπο, μερικές από τις σημαντικότερες διαστάσεις της λακανικής επιχειρηματολογίας. Κι αυτό γιατί, όπως υποστηρίζει ο Λίποβατς, για να κατανοήσει κανείς ορθά την σημασία της κριτικής που έχει ασκηθεί κατά καιρούς στον Λακάν και να σταθμίσει νηφάλια τα πράγματα, οφείλει πρώτα να γνωρίσει την ιδιομορφία και ιδίως την καίρια ηθική πρόταση που κομίζει αυτό το έργο.

Η δεύτερη ομάδα κειμένων που περιλαμβάνονται στο αφιέρωμα ξεκινά με ένα πυκνό αλλά ουσιώδες κείμενο των Ernesto Laclau και Lilian Zac¹⁸. Ο Λακλάου έγινε ιδιαίτερα γνωστός κατά την δεκαετία του 1970 ως ένας από τους σημαντικότερους νεομαρξιστές στον χώρο της πολιτικής θεωρίας (στην Ελλάδα επιρροή άσκησε ιδίως η ανάλυσή του για τον λαϊκισμό)¹⁹. Από τις αρχές όμως της δεκαετίας του 1980, σε συνεργασία με την Chantal

Mouffe, στρέφεται αποφασιστικά προς την διερεύνηση της σημασίας νέων θεωρητικών εργαλείων (προερχόμενων από την γλωσσολογία, την αποδόμηση και, εν τέλει, την λακανική θεωρία) για την πολιτική ανάλυση²⁰. Ο ρόλος μάλιστα της λακανικής θεωρίας αυξάνεται διαρκώς στο ύστερο έργο του με σημαντικό σταθμό το κείμενο που δημοσιεύεται εδώ και το οποίο αποτελεί προϊόν συνεργασίας του με την Lilian Zac. Ξεκινώντας με κάποιες αναφορές στο έργο του Τόμας Μαν, οι συγγραφείς επιχειρούν να προσεγγίσουν με νέο μάτι την σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και την δομή, ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό, ιδίως στην πολιτική τους διάσταση. Στο σχήμα των Λακλάου και Ζακ, η έννοια του υποκειμένου της έλλειψης και η λακανική λογική του σημαίνοντος καλούνται να φωτίσουν

την συνεχή διαλεκτική ανάμεσα σε ένα υποκείμενο το οποίο επιχειρεί να διαχειριστεί την ατέλειά του μέσα από πράξεις ταύτισης, πράξεις όμως που δεν μπορούν παρά να αναπαράγουν την αρχική έλλειψη του υποκειμένου, έλλειψη που διχάζει και το πεδίο της δομής, της αντικειμενικής ταυτότητας. Η αποτυχία της δομής να αυτο-συγκροτηθεί ως μια κλειστή και πλήρης ολότητα αποτελεί συνθήκη ύπαρξης των εξουσιαστικών σχέσεων στην κοινωνία και αποκαλύπτει το πεδίο της πολιτικής ως ένα πεδίο διαδοχικών (ατελών πάντοτε) ταυτίσεων: «το υποκείμενο, ως υποκείμενο της έλλειψης και της ταύτισης, δεν μπορεί να ξεπεραστεί από καμιά πλήρως ανεπτυγμένη ταυτότητα είτε αντικειμενιστικού είτε υπερβατικού χαρακτήρα. Από την άποψη αυτή ο διχασμός του υποκειμένου και ο ασταθής χαρακτήρας κάθε ταυτότητας αποτελούν συνθήκες της διαχείρισης του ατελούς χαρακτήρα της κοινωνίας που ονομάζουμε πολιτική».

Στο κείμενό του «Δίκαιο, ψυχανάλυση, πολιτική»²¹ ο Alain Juranville, πολύ γνωστός στη Γαλλία από το βιβλίο του *Lacan et la philosophie*²², επιχειρεί επίσης να καταδείξει το πολιτικό νόημα της ψυχανάλυσης, από την δική του βεβαίως σκοπιά. Τον απασχολεί ιδίως το αν η ψυχανάλυση, στην παράδοση του Φρόυντ και του Λακάν, είναι σε θέση να απαντήσει σε ένα από τα πρωταρχι-

κά ερωτήματα της πολιτικής, πρωταρχικό ήδη από τον αρχαιοελληνικό στοχασμό: Είναι δυνατή η πραγμάτωση του ιδεώδους μιας κοινωνίας δικαίου; Αν μια σειρά σημαντικών θεωρητικών συμβολών από τον Kierkegaard στον Wittgenstein, κι από τον Heidegger στον Levinas, οδηγούν στην άρνηση της πολιτικής πράξης, η ψυχανάλυση αντίθετα ανοίγεται στην πολιτική πράξη πέρα όμως από την υποταγή στην προβληματική ενός ιδεώδους – που κυριαρχεί ακόμα και στον Habermas. Αν η ψυχανάλυση μπορεί να βοηθήσει στην πραγμάτωση μιας κοινωνίας δικαίου είναι γιατί η ψυχαναλυτική πρακτική μας προσφέρει την δυνατότητα να αμφισβητήσουμε ριζικά την γοητεία του ιδεώδους που συντηρεί, εν τέλει, την πολιτική βία. Το ιδεώδες μιας αρμονικής κοινωνίας, που υποφώσκει σε κάθε ουτοπική, ιδεολογική, αλλά και

κοινορμιστική πολιτική σύλληψη δυναμιτίζεται έτσι από τον ψυχαναλυτικό λόγο. Για την ψυχανάλυση, ένας αρμονικός κόσμος αυτού του τύπου δεν μπορεί παρά να θεμελιώνεται σε μια φαντασική σχέση γοητείας η οποία επιχειρεί να αποκρύψει –με τραγικές συχνά συνέπειες– την απώτερη έλλειψη και απουσία νοήματος, θα ισχυριστεί ο Juranville: «είναι ένας κόσμος που μας δίνεται και μας φαίνεται πιθανόν αφεγγάδιαστος. Μέσα του όμως κρύβεται η άγνοια της αμφιβολίας, της αβεβαιότητας, της αταξίας των ιστορικών κοινωνιών ... Για την ψυχανάλυση όμως, η ολοκληρωμένη και κλειστή ολότητα του παραδοσιακού κόσμου, και γενικά κάθε κόσμου, δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από μια ψευδαίσθηση που κρύβει την ουσιαστική έλλειψη». Εναπόκειται στην φιλοσοφία να εκμεταλλευθεί τα ανοίγματα αυτά του ψυχαναλυτικού λόγου και να διευρύνει την κοινωνική τους αποτελεσματικότητα.

Μια λακανική οπτική πάνω σε ένα συναφές κομβικό ζήτημα για τον πολιτικό στοχασμό θέτει ο Θάνος Λίτοβατς στο κείμενό του που ακολουθεί. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στο ηθικό και το πολιτικό; Πώς μπορούμε να στοχαστούμε το ζήτημα της βίας πέρα από τον ακραίο ντεσιζιονισμό και τις απλοϊκά καθησυχαστικές πολιτικές ουτοπίες; Είναι δυνατόν να υπάρξει μια δια-

μεσολαβημένη σχέση ανάμεσα στην επιθυμία και την βία²³; Πρόκειται για ερωτήματα που τίθενται επιτακτικά στο σημερινό πολιτικο-θεωρητικό πεδίο και τα οποία ο Λίτοβατς έχει θέσει από καιρό –πριν από πολλούς άλλους– στο επίκεντρο του προβληματισμού του. Ο συγγραφέας προσφέρει μια άρθρωση της λακανικής προβληματικής ασκώντας κατ' αρχάς κριτική στις θέσεις που εκθέτει ο Λακάν στο σεμινάριό του για την *Ηθική της Ψυχανάλυσης* (σεμινάριο VII, 1959-60), σχετικά με το τραγικό, ηρωικό παράδειγμα της Αντιγόνης, αλλά προβάλλοντας κάποιες άλλες μεταγενέστερες λακανικές τοποθετήσεις πάνω στο ζήτημα της ηθικής. Το συμπέρασμα του Λίτοβατς λαμβάνει την εξής μορφή: γνωρίζουμε πολύ καλά από την ψυχανάλυση ότι τα υποκείμενα έχουν πάντοτε ασυνείδητες επιθυμίες για εξουσία, βία και αδικία, και ότι «οι επιθυμίες αυτές έγραψαν και γράφουν ιστορία». Από την άλλη μεριά όμως η ίδια η ψυχανάλυση επισημαίνει ότι είναι πάντοτε δυνατόν «μέσω μιας ατομικής ή/και συλλογικής οριακής εμπειρίας τα υποκείμενα να κάνουν την δοκιμασία της Διαφοράς και της έλλειψης» και, ως εκ τούτου, να ανακαλύψουν μια μετουσιωμένη μορφή της επιθυμίας τους, μια μορφή που παραιτείται από τις καταστροφικές φαντασιώσεις της πολιτικής βίας και υπόκειται στον ηθικό Νόμο κατά Λακάν, που προεβνεί πως «δεν είναι το Παν δυνατόν».

Ο Γιάννης Σταυρακάκης κλείνει το τεύχος με μια σύντομη παρέμβαση στο ζήτημα των σχέσεων ή μάλλον της δυσεπίλυτης έντασης ανάμεσα στην θεωρία και την εμπειρία, ζήτημα που δεν σταματά να σηματοδοτεί το πεδίο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών, αλλά ακόμα και των θετικών επιστημών²⁴. Ξεκινώντας με αναφορές στον Κουν και τον αντι-λακανικό Σόκαλ, υποστηρίζει ότι το πεδίο της ψυχανάλυσης αποτελεί ένα προνομιακό σημείο εκκίνησης για την προσέγγιση αυτής της έντασης, μιας και αυτή ανακύπτει με μεγάλη δύναμη στην ψυχαναλυτική θεραπεία. Εκείνο όμως που απασχολεί ιδιαίτερα τον συγγραφέα είναι η παρουσίαση της λακανικής άποψης πάνω στο ζήτημα, μιας άποψης που χαράζει ένα δρόμο που η φιλοσοφία και οι επιστήμες της κοινωνίας ίσως βρουν χρήσιμο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πολλά από τα επιχειρήματα που εκτίθενται συνοπτικά στο πρώτο μέρος τούτου του κειμένου αναπτύσσονται περαιτέρω στην εισαγωγή της εξής έκδοσης: Stavrakakis, Yannis, *Lacan and the Political*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 1999.
2. Βλ. ως προς αυτό το σημείο, το κείμενο του Jacques-Alain Miller, «Το καθήκον και οι ορμές», *Διαβάξω*, τχ. 343, 1994, αφιέρωμα «Ψυχανάλυση και Πολιτική».
3. Derrida, Jacques, «For the Love of Lacan», στο *Cardozo Law Review*, vol. 16, no. 3-4, 1995, σελ. 720.
4. *Ibid.* σελ. 706.
5. Badiou, Alain, *Manifeste pour la philosophie*, Παρίσι, Seuil, 1989. (αγγλική έκδοση: *Manifesto for Philosophy*, Albany: State University of New York Press, 1999, σελ. 28 και 84).
6. Βλ. την κοινή συνέντευξη του Jacques-Alain Miller, προέδρου της λακανικής *Association mondiale de psychanalyse*, και του R. Horacio Etchegoyen,

προέδρου της ΔΨΕ, στο ψυχιατρικό περιοδικό της Αργεντινής *Vertex* (τ. VII, αρ. 26, 1996, σελ. 260-274).

7. Lacan, Jacques, *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966.

8. Fink, Bruce, *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997, σελ. 220.

9. Lacan, Jacques, *The Seminar, Book XX. Encore, On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge*, Νέα Υόρκη, Norton, 1998, σελ. 22.

10. Derrida, Jacques, op. cit., σελ. 705.

11. Θα πρέπει βεβαίως να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η προσπάθεια αυτή δεν λαμβάνει χώρα εν κενώ. Το έδαφος έχει προλειανθεί από την συστηματική δουλειά του Θάνου Λίτοβατς τόσο στον πανεπιστημιακό χώρο όσο και στο πεδίο της ευρύτερης δημοσιότητας. Ήταν από τους πρώτους που εργάστηκαν με βάση την λακανική θεωρία στην Ελλάδα και οπωσδήποτε ο πρώτος που ξεκίνησε να διερευνά την σημασία της για την κοινωνική και πολιτική θεωρία. Βλ. ιδίως τα βιβλία του *Η απάρνηση του πολιτικού*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1988, *Η ψυχοπαθολογία του πολιτικού*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1990, *Ζητήματα πολιτικής ψυχολογίας*, Αθήνα, Εξάντας, 1991, *Ενάντια στο ρεύμα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1995, και το πιο πρόσφατο *Ψυχανάλυση-φιλοσοφία-πολιτική κουλτούρα: διαπλεκόμενα κείμενα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997.

12. Με την εξαίρεση των εξής άρθρων: «Πέρα από την ανάλυση του λόγου» στο Laclau, Ernesto, *Για την επανάσταση της εποχής μας*, Αθήνα, Νήσος, 1997 και «Αγάπα το έθνος σου όπως τον εαυτό σου: στοιχεία μιας ψυχαναλυτικής ανάλυσης του εθνικισμού», *Διαβάξω*, τχ. 343, 1994, αφιέρωμα «Ψυχανάλυση και Πολιτική».

13. Τελευταίο βιβλίο του το *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, Λονδίνο, Verso, 1999.

14. Μετάφραση του κειμένου «Why Lacan is not a post-structuralist», πρώτη δημοσίευση στο *Newsletter of the Freudian Field*, τ. 1, αρ. 2, 1987. Το κείμενο συμπεριλαμβάνεται επίσης στο πρώτο βιβλίο του Ζίζεκ, *The Sublime Object of Ideology*, Λονδίνο, Verso, 1989.

15. Συντομευμένη μετάφραση του κειμένου «From Kantian Ethics to Mystical Experience: An Exploration of *Jouissance*», πρώτη δημοσίευση στο Nobus, Dany (επιμ.) *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*, Λονδίνο, Rebus Press, 1998.

16. Evans, Dylan, *Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, Λονδίνο, Routledge, 1996 (υπό έκδοση στα ελληνικά από τις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα).

17. Μετάφραση του κειμένου «Always Psychoanalyze! Historicism and the Psychoanalysis of Culture and Society», πρώτη δημοσίευση στο *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*, τχ. 2, αρ. 1, 1997.

18. Συντομευμένη μετάφραση του κειμένου «Minding the Gap: The Subject of Politics», πρώτη δημοσίευση στο Laclau, Ernesto (επιμ.) *The Making of Political Identities*, Λονδίνο, Verso, 1994.

19. Βλ. Laclau, Ernesto, *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία: καπιταλισμός, λαϊκισμός, φασισμός*, Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα, 1983.

20. Βλ. ιδίως Laclau, Ernesto και Mouffe, Chantal, *Hegemony and Socialist Strategy*, Λονδίνο, Verso, 1985, και Laclau, Ernesto, *Για την επανάσταση της εποχής μας*, Αθήνα, Νήσος, 1997.

21. Μετάφραση του κειμένου «Recht, Psychoanalyse, Politik», πρώτη δημοσίευση στο ψυχαναλυτικό περιοδικό της Ζυρίχης *Riss*, αρ. 29/30, 1995.

22. Βλ. A. Juranville, *Lacan et la Philosophie*, Παρίσι, PUF, 1984.

23. Περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της προβληματικής θα πρέπει κανείς να αναζητήσει στην εξής πρόσφατη έκδοση: Lipowatz, Thanos, *Politik der Psyche*, Βιέννη, Turia + Kant, 1998.

24. Μετάφραση του κειμένου «Theory and Experience: The Lacanian Negotiation of a Constitutive Tension», πρώτη δημοσίευση στο *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*, τχ. 4, αρ. 1, 1999.